
KOROŠKO BUKOVNIŠTVO SKOZI ČAS

Literarno-sociološko zanimiv pojav koroškega bukovništva je bil razširjen predvsem na koroško-gorenjsko-štajerskem območju. Bukovniki so bili preprosti ljudje kmečkega in obrtniškega stanu, ki so med ljudstvom razširjali in gojili narečno obarvana slovenska ljudska besedila religioznih, apokrifnih in mističnih vsebin. V fazi prepisovalcev so se opirali na protestantsko pisno tradicijo (od 16. stoletja dalje), sredi 18. stoletja je sledilo obdobje prevajanja (iz nemščine), ki mu je proti koncu 18. stoletja sledilo klasično bukovništvo. Bukovniška besedila so jezikovno neustaljena in se pojavljajo v številnih tiskanih in rokopisnih variantah, kar je nakazano ob primeru odlomkov iz koroške *Duhovne brambe*, zbirke apokrifnih molitvic in žegov.

Ključne besede: bukovništvo, ljudski spisi, substandardna različica slovenščine 18. in 19. stoletja na Koroškem, ljudsko slovstvo, apokrifne molitve, avtorstvo, bukovniški jezik, različice *Duhovne brambe*

1 Uvod

Slovenska literarna zgodovina opredeljuje bukovništvo kot poseben, kulturnozgodovinsko pomemben slovstveni pojav ljudske kulturne ustvarjalnosti, ker je vzdrževalo »jezikovno in pravopisno zvezo s XVI. stoletjem. To je – vsaj Koroščem – olajšalo prehod v tok skupnega slovenskega kulturnega in knjižnega razvoja (O. Gutsman, U. Jarnik)« (Pogačnik 1995: 141). Najplodnejša bukovniška ustvarjalnost je izpričana na Koroškem in na koroško-gorenjsko-štajerskem območju, sicer pa je bilo bukovništvo razširjeno po vsem slovenskem ozemlju. Bukovniki so se pojavili, ker je slovenska literatura na Koroškem slonela na rokopisnem in ustnem izročilu vse tja do začetka 19. stoletja (prim. Prunč 2016: 307) in ker takratna lepa književnost ni mogla zadovoljiti prebujeni želji bukovnikov po kulturnih dobrinah (prim. Pogačnik 1995: 141). Po I. Grafenauerju (1973: 216) se

je bukovništvo razraslo prav na Koroškem, kjer je bila slovenska knjiga najtežje dostopna. Največji razcvet je doživelo bukovništvo z začetki opismenjevanja slovenskega podeželskega prebivalstva (prim. Domej 2001: 99). »Med ljudstvom so /.../ zato nastajali izbori molitev in nabožnih pesmi, razni praznoverski spisi, vraževerni blagoslovi, prerokovanja in zagovori, zdravniški spisi, pa tudi za slovstveni razvoj najbolj pomembni primeri verskih iger in posvetne pesmi«, piše J. Pogačnik (1995: 141). Leta 1863 je bila v Celovcu ustanovljena čitalnica, »družabno in kulturno društvo narodno zavednega izobraženstva in hkrati prvi zarodek meščanskega diletantskega gledališča«, ki se je sčasoma razširilo po podeželju in imelo »znano kulturno in narodnostno osveščevalno vlogo«, piše J. Koruza (1991: 181).

Pomembno vlogo za razvoj koroškega bukovništva je igral Podklošter (Arnoldstein) z okolico južno od Beljaka (Villach), ki je bil duhovno središče slovenskega protestantskega gibanja na Koroškem in ga hkrati lahko opredelimo kot »zibelko« koroške bukovniške ustvarjalnosti. Bukovniki so v 17. stoletju začeli skrivno prepisovati protestantske knjige (npr. *Sadnikerjev rokopis*, prepis iz Kreljeve *Postile in Tulščakovega molitvenika*), kar se je nadaljevalo tudi v času rekatolicizacije. Najbolj priljubljeni so bili v tem obdobju apokrifni spisi, ki so se širili v tiskani in rokopisni obliki, npr. *Kolomonov žegen*, ki je prvič izšel okoli leta 1740, in *Duhovna bramba*, ki je bila po I. Grafenauerju (1943) prvič natisnjena leta 1747 (več gl. pod točko 8). Poleg apokrifnih molitvenih bukvic in obrazcev, pa tudi cerkvenih pesmi so se med ljudstvom vse bolj širile tudi prerokbe, splošno znane ljudske knjige, ljudskomedicinske knjige in recepti, verske ljudske igre idr. K razvoju in širjenju bukovništva so nedvomno pripomogle stare prometne poti, ki so omogočale in pospeševale kulturne in jezikovne stike. B. Grafenauer (1945: 30–31) opozarja na pomembno vlogo prometne žile, ki povezuje slovenski prometni trikotnik Maribor – Beljak – Trst in posreduje promet »iz srednjeevropskega vzhoda in celo iz pravega evropskega vzhoda in iz srednje Evrope k Sredozemlju, enako pa tudi iz evropskega zahoda na evropski jugozahod« Meje koroške prafare Marije na Zilji so nekdanj segale do Rateč z okolico, pa tudi stiki z Mežiško dolino so bili tesni.

Številni ohranjeni dokumenti pričajo o kontinuiteti slovenskega pisnega izročila na Koroškem, saj so bili bukovniki po B. Grafenauerju (1973: 152) »živ most med reformacijo in književnim delom v dobi narodnega prebujenja v 18. stoletju.« Kljub vse hitrejšemu uveljavljanju tiskane besede je bukovniška ustvarjalnost hkrati ostala živa vse tja do zadnjih desetletij 20. stoletja (več gl. Zablatnik 1985a). Pričujoči prispevek se omejuje na izbrane pojave koroškega bukovništva, nato pa kratko razpravlja o bukovniških različicah *Duhovne brambe*.

2 Opredelitev bukovništva

Izraz *bukovski* je zabeležen že v Dalmatinovi *Bibliji* (1584) v pomenu latinski jezik, ki je živel v bukvah, po oceni H. Paulitscha (1992: 11) pa je moral biti splošno znan že v času pred reformacijo. Bukovniki so bili literarno delujoči ljudje kmečkega in

obrtniškega stanu, ki so se ukvarjali s knjigo in pisanjem. Njihovo poimenovanje izvira iz časa, ko je slovenščina začela izpodrivati latinščino, ko ljudje na podeželju še niso bili večji branja in pisanja. V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je prišlo do pomenske razširitve pojma: z njim so poimenovali še človeka, ki je bil pooblaščen za funkcijo besednika ob ženitovanjih in pogrebih (prim. Kotnik 1952: 86). Bukovniki, ki jih Th. Domej (2001: 98) imenuje »literarni samorastniki«, so skrbeli za ohranjanje in širjenje slovenske besede med podeželskim ljudstvom in tako igrali pomembno vlogo v vaški skupnosti. Sčasoma je bukovništvo postalo »neke vrste koroški slovenski kulturni mit. Nekateri raziskovalci so v njem videli dokaz samonikle ustvarjalne moči slovenstva in znak neomajne zvestobe do slovenskega jezika, drugi spet so v njem iskali odpovedovanje skupnemu slovenskemu knjižnemu jeziku« (prav tam: 99).

Pojav bukovništva vključuje poleg jezikovno-kulturnega še sociološki in zgodovinski vidik, saj stroka bukovništvo na Koroškem opredeljuje kot značilen literarno-sociološki pojav (Paulitsch 1992). B.-I. Schnabl (2016: 19–20) piše, da je bukovništvo »običajno znano predvsem kot literarni fenomen, ki ga odlikuje literarna, glasbena in kulturna produkcija samoukov, t. i. bukovnikov ali ljudskih pesnikov«. Nadaljuje, da je bilo bukovništvo »družbeno relevantno kulturno gibanje, ki je ustvarilo široko organizirano kulturno življenje« in da ga je dejansko lahko razumeti »samo na osnovi posebnosti slovenske socialne in kulturne zgodovine« (prav tam: 20). Opozarja na pomembnost njegove družbene vloge v svoji globoki družbenopolitični in evropski civilizacijski dimenziji, ki je četudi manj recipirana, »tudi pomembna družbena struja in gibanje, ki je kot tako vredno posebne pozornosti, predvsem ker je pristen koroški prispevek k *nesnovni kulturni dediščini*«. Po njegovem ima bukovništvo zgleden evropski značaj in »prikazuje svojo družbeno dimenzijo in pomen, ki zdaleč presega literaturo in ljudsko kulturo«¹ (prav tam).

3 Vpogled v raziskovalno stanje

S pojavom koroškega bukovništva se ukvarjajo mnogi raziskovalci različnih strok. Za jezikoslovne in kulturološke raziskave v starejšem obdobju so posebno zaslužni F. Kotnik, I. Grafenauer, F. Ramovš, pa tudi V. Oblak, J. Kotnik in drugi. V središču njihovega zanimanja je razprava o posameznih bukovniških spisih, njihovih jezikovnih značilnostih ter primerjava in ugotavljanje morebitnih (slovenskih, deloma tudi nemških) predlog. F. Kotnik je z doktorsko disertacijo *Andreas Schuster-Drabosnjak. Sein Leben und Wirken* (1907) poskrbel za prvo monografsko predstavitev najvidnejšega koroškoslovenskega bukavnika Andreja Schusterja Drabosnjaka (1768–1825). Sčasoma je nastala vrsta kulturoloških, jezikoslovnih, literarno- in kulturnozgodovinskih znanstvenih del in dokumentacij, katerih avtorji so npr. N. Kuret, J. Koruza, E. Prunč, P. Zablatnik, H. Paulitsch, H. Lausegger/H. Maurer-Lausegger, M. Orožen, M. Ogrin, L. M. Rudorfer idr. Monografija *Das Phänomen bukovništvo in der slowenischen Literatur- und Kulturgeschichte* (Paulitsch 1992) je

¹ Iz nemščine prevedla H. M. L.

prvi celoviti prikaz zgodovinskega razvoja koroškega bukovništva, ki je nedvomno obogatil stroko. Nekateri avtorji se posvečajo specifičnim značilnostim posameznih zgodnjih bukovniških tiskov in rokopisov, med njimi npr. I. Grafenauer (1907 in 1943): *Duhovna bramba, Kolomonov žegen*; F. Ramovš (1920): *Sadnikerjev rokopis*; P. Zablatnik (1985b): *Izgubljeni sin*; H. Lausegger: *Gierten Shpil* (1988); H. Lausegger (1990a in 1990b): *Marijin Pasijon*; H. Maurer-Lausegger (1992): *Izgubljeni sin, Pastirska igra*; H. Maurer-Lausegger (2007): *Duhovna bramba, Sibila*; M. Ogrin (2011a): *Dober Legent teh Suetnikov. Koroški rokopis iz 18. stoletja*; M. Ogrin (2011b): *Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* idr.

Med knjižnimi izdajami zadnjih let naj omenimo *Tinjsko rokopisno pesmarico* (Orožen, Zorko, Tokarž 2005); *Das Passionsspiel »Terplenje in smrt Jezusa Kristusa«, St. Stefan bei Finkenstein, 1931* (Ruhdorfer 2007); *Verurteilt zum Tod am Kreuz. Kärntner Christi-Leiden-Spiele* (Ruhdorfer 2011); *Črnjanski rokopis* (Vačun Kolar 2009); *Loško cerkveno pesmarico iz leta 1825* (Trießnig, Svetina 2012), *Blaž Mavrel, koroški bukovnik sredi gozdnih samot* (Jukič 2014) idr. Velika zasluga za dokumentiranje in ohranjanje starih slovenskih rokopisov gre projektu *Slovensko slovstvo v neznanih rokopisih med reformacijo in romantiko: informacijsko-tehnološko podprte analize in znanstvene objave*, ki ga vodi M. Ogrin na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU v Ljubljani.² V veliko pomoč raziskovalcem je tudi digitalizirana spletna zbirka Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem *Rokopisno gradivo in dragoceni stari tiski*.³ Znanstvenokritično izdajo koroškega *Kapelskega pasijona* je pripravil E. Prunč v sodelovanju z Inštitutom za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU (Prunč, Ogrin 2016). Aktualno raziskovalno stanje koroškega bukovništva je prikazano v članku *Bukovništvo* (Maurer-Lausegger 2016a) in v mnogih drugih, za bukovništvo relevantnih prispevkih v trodelni enciklopediji *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška* (Enciklopedija slovenske kulturne zgodovine na Koroškem), ki sta jo uredila in izdala K. Sturm-Schnabl in B-I. Schnabl (2016).

4 Bukovniški repertoar

Bukovniška ustvarjalna dejavnost je bogata in je živela od 18. stoletja vse tja do zadnjih desetletij 20. stoletja. Gre predvsem za kolportažno literaturo (16.–19. stol.), ki je bila razširjena tudi drugod po Evropi in je npr. ohranjena »v obliki t. i. ljudske igre, verskih iger, moralizirajočih in poučnih verzifikacij, mističnih spisov, praktičnih ljudskomedicinskih spisov in zagovorov, ki so se med ljudstvom širili s prepisi« (Lausegger 1990a: XI–XII). Koroški bukovniški repertoar sestavljajo najrazličnejša besedila (prepisi, prevodi, priredbe, lastna jezikovna ustvarjalnost): a) apokrifi, tj. »skrivne, cerkveno nepotrjene praznoverske knjige in spisi, ki posnemajo svetopisemska besedila v raznih oblikah, vsebinsko pa vključujejo

² Slovensko slovstvo v neznanih rokopisih med reformacijo in romantiko: informacijsko-tehnološko podprte analize in znanstvene objave. Splet, gl. literatura. (Dostop: oktober 2016.)

³ Rokopisno gradivo in dragoceni stari tiski. Splet, gl. literatura. (Dostop: oktober 2016.)

dodatke, ki ustrezajo duhu časa« (Brockhaus 2006: 213)⁴; b) nabožne in ljudske pesmi ter pesmarice; c) zagovori in žegni, tj. apokrifne molitve v zaščito pred nesrečo, nevarnostmi in neurjem, npr. *Kolomonov žegen*: »po ljudskem verovanju knjiga, s katero se da čarati, vedeževati« (SSKJ, splet), ki vsebuje zagovore, čarobne formule oz. žegne, ki naj bi ugodno vplivali na bralčevo usodo (prim. Francè 2016: 658); koroški *Šišni žegen* (natisnjen na listu velikega formata); č) obredna besedila, tj. prevodi, prepisi ali priredbe molitvenih obrazcev-prošenj, »ki naj bi bili v ljudskem jeziku sestavni del latinskega bogoslužja, namenjeni za branje po evangeliju oz. berilu« (Orožen 2010: 98); d) zgodbe s svetopisemsko tematiko (t. i. ljudska knjiga); e) verske ljudske igre s splošno razširjenimi biblijskimi motivi in z najrazličnejšimi posegi prevajalca oz. prirejevalca; f) ljudskomedicinske knjige, spisi in recepti; g) prerokbe (npr. *Sibiline prerokbe*; gl. Maurer-Lausegger 2016e), satirične in poučne verzifikacije, zapisi iz ustnega izročila in drugo (prim. Lausegger 1988a: 179). Ob koncu velja še opozoriti, da bukovniški molitveniki in bukovniške molitve cerkveno niso potrjeni.

5 Avtorstvo bukovniških besedil

Bukovniško literarno ustvarjanje se je razvijalo postopoma od faze prepisovalcev (v 16., 17. in deloma še v 18. stoletju), ki se je okoli sredine 18. stoletja preusmerila v fazo, v kateri je prevladovala prevajalska dejavnost, nakar se je proti koncu 18. stoletja razcvetelo klasično bukovništvo (prim. Prunč 1973: 65–66; Paulitsch 1992: 9). Nagibi in vzroki za prevajanje, prirejanje in prepisovanje knjig so bili praktični (ljudska medicina; navodilo za tkanje dvonitnika v *Leškem rokopisu*, eshatološki (*Antikrist*⁵, Šembiljine bukve, razna prerokovanja), ljudskoliterarni (ljudske knjige), bogoslužni (cerkvene pesmi in pesmarice) in estetični (posvetna pesem) (prim. Kotnik 1952: 100). Z izjemo ljudskomedicinskih knjig in receptov so se bukovniška besedila širila med ljudstvom vsaj do 19. stoletja večinoma anonimno. Zavest o avtorstvu se izjemoma močneje poraja šele pri Andreju Schusterju Drabosnjaku (1768–1825), ki je v večini svojih del zabeležil svoje ime (prim. Lausegger 1988a: 180; Lausegger 2004 in 2007).

Zapisovanje apokrifnih bukvic in ljudskih besedil je pogosto potekalo na skrivaj. Zapisovalci in lastniki praznoverskih bukovniških spisov in knjižic mnogokrat niso bili znani. Bukovniki so besedila prepisovali, prirejali in prevajali ter jih nato uporabljali v lastne namene ali pa v ožjih prijateljskih krogih. Predloge in rokopisi so torej krožili med ljudstvom, pisci so jih oblikovali po lastnem okusu in jih približevali potrebam časa.

V prepisih in priredbah bukovniških besedil pogosto srečujemo jezikovne posege, ki jih je dodala druga roka, kar lahko otežuje raziskovalno delo. Taka dopolnila so povzročila, da je včasih prišlo do napačnih strokovnih zaključkov glede na čas

⁴ Iz nemščine prevedla H. M. L.

⁵ Več o *Antikristu* gl. Kotnik Verčko (2016).

nastanka obravnavanega rokopisa. Takšen primer je npr. rokopisni molitvenik, ki sta mu bila naknadno dodana ime in letnica »*Josef Ramusch, 1868*«. Gre za tri apokrifne molitvenike (verjetno iz drugega desetletja 19. stoletja), ki so ohranjeni v sešitku ene skupne knjižice (prim. Lausegger 1990a: XIII). Ta rokopisna zbirka molitev je bila leta 1992 strokovno prepoznana in potrjena kot avtograf bukovnika Andreja Schusterja Drabosnjaka (gl. Maurer-Lausegger 1992: XI; ista 2004 in 2016d).

6 Usoda bukovniških besedil

Cerkvene in posvetne oblasti bukovniški literaturi niso bile naklonjene in so jo pogosto preganjale, ker ni bila v skladu z njihovimi predpisi. Katoliška cerkev je s svoje strani ukrepala proti praznoverju in poskrbela za molitvenike, pesmarice in nabožna besedila. Jezikovno ustvarjanje in tradicionalne oblike pobožnosti so se začele umikati, ker jih je jezikovno in vsebinsko prehitel kulturni razvoj (prim. Domej 2001: 99). Statistični podatki kažejo, da je bila slovenska beseda na Koroškem npr. še po končani prvi svetovni vojni zelo razširjena. B. Grafenauer (1945: 36) piše, da je bila do leta 1918 v Celovcu »največja slovenska knjižna založba ljudskih knjig; na njene vsakoletne publikacije, pisane vse v književni slovenščini, je bilo leta 1918 naročenih 7.226 slovenskih družin na Koroškem«. Iz tega lahko sklepamo, da je bila potreba po prebiranju slovenskih besedil v tem času velika. Ob zamenjavi generacij in gradnji novih domov se je po pripovedovanju starejših na južnem Koroškem izgubil marsikateri slovenski tisk in rokopis, ker so mlajši bodisi zamenjali svoj jezik bodisi želeli zavestno izbrisati slovensko identiteto svojih prednikov ali pa vrednosti pisnih dokumentov enostavno niso prepoznali.

7 Bukovniški jezik

Za rokopisna in natisnjena koroška bukovniška besedila je značilna izjemna raznolikost. Zapisovalci so bili preprosti ljudje kmečkega in obrtniškega stanu. V najstarejšem obdobju so se močno opirali na predloge iz protestantske tradicije, torej na osrednjeslovenski knjižni jezik slovenskih protestantov, kar potrjuje, da je bilo njihovo jezikovno ustvarjanje od samih začetkov povezano s protestantsko knjigo in njenim jezikom (prim. Grafenauer 1980: 474):

V obojem jih je utrjevala tudi najbolj razširjena knjiga sledečega poldruega stoletja, uradna cerkvena *Evangelia inu listuvi* od Hrena (1613) in Schönlebna (1672), do Paglovca (1741, 1754), ki so s tem 'ohranili strnjenost slovenskega kulturnega razvoja od srednjega veka do novejšega časa, (ohranili pa tudi zavest narodne skupnosti po vseh slovenskih pokrajinah, saj se je ta knjiga rabila povsod, kjer se je božja beseda oznanjala v slovenskem jeziku.' /.../ Kajpada tudi na Koroškem. (Grafenauer 1980: 474.)

Sčasoma so začeli bukovniki jezik vse bolj prežemati s prvinami lastnega regionalnega narečja in se tako prilagajali potrebam naslovnika. Njihov jezik se torej navezuje na staroprotestantsko osrednjo slovenščino, na tradicijo *Evangelijev inu listov* in na

molitvene obrazce in žegne 18. stoletja. Tem jezikovnim izhodiščem se »pridružita še regionalna barva jezika in osebna različica pravopisa, tako da o kaki splošno veljavni različici bukovniškega jezika ne moremo govoriti« (Lausegger 1990a: X). Bukovniško jezikovno ustvarjanje se opira na predloge. Besedila enega in istega avtorja se v odvisnosti od uporabljane predloge med seboj lahko zelo razlikujejo. V zrelejšem obdobju se je bukovniški jezik spet usmerjal vse bolj proti knjižni slovenščini.

Opozoriti še velja, da so se ohranila tudi bukovniška besedila, ki so nastala na osnovi nemških predlog, torej brez slovenske jezikovne opore. Zanje je značilno okorno izražanje, npr. prevod že omenjene *Sibiline knjige* z naslovom *Švile Prerokile*, ki ga je podpisal M. Lapusch iz Šentjanža v Rožu. V gotici je spodaj dodano »St. Johann am 14. Jänner 1892«. Gre za bolj ali manj dobesedno iz nemščine prevedeno koroško jezikovno različico *Sibiline knjige*. Ker se v rokopisu pojavljajo številne »prepisne napake«, H. Lausegger (1985: 6) domneva, da gre za prepis nemške predloge.

8 *Duhovna bramba* in rokopisne različice

*Duhovna bramba*⁶ je prvi natisnjeni vzorec koroškega bukovniškega jezika po *Kolomonovem žegnu*⁷ iz sredine 18. stoletja, ki se je pred natisom širil med ljudstvom s prepisovanjem, prirejanjem in prevajanjem. Gre za besedila molitev, žegnov in evangelijev, nastalih na osnovi različnih nemških in slovenskih predlog 17. in prve polovice 18. stoletja; vsebinsko torej, kot meni Kidrič (1929/38: 682), »za defenzivne tekste za obvarovanje pred nesrečami«, nevarnostmi in sovražnikom, namenjene predvsem popotnikom in romarjem. *Duhovna bramba* je bila natisnjena anonimno v koroški in štajerski različici slovenskega jezika: po podatkih iz literature so doslej znani trije natisi s Koroškega (1747, 1810, 1820) in eden s Štajerskega (ok. 1835). Opozoriti velja, da navedene letnice v bukovniških tiskih navadno ne ustrezajo letu natisa (prim. Maurer-Lausegger 2016b: 278).

Pri strokovni obravnavi bukovniških različic *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna*, ki imata mnogo skupnega, ne velja prezreti nemških predlog, ki so po Grafenauerjevih izsledkih naslednje: *Geistlicher Schild* (Duhovna bramba), *Heiliger Segen zu Wasser und zu Land* (Žegen na vodi inu na suhem), *Geistliche Schild-Wacht* (Duhovna vahta), *Andächtiga Weis dem Amt der Hl. Meß nützlich beyzuwohnen* (sv. maša). Koroška *Duhovna bramba* obsega prve tri dele in ima dodatek, ki ga nemška predloga nima. Štajerska različica obsega vse štiri dele (prim. Grafenauer 1943: 205).

Problematiko nastanka posameznih ohranjenih tiskov *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna* je podrobno predstavil I. Grafenauer v dveh obširnih znanstvenih razpravah (Grafenauer 1907, 1943). Slovenski natisi so namreč datirani z letnicami

⁶ *Duhovno brambo* obširno obravnava Maurer-Lausegger (2016b).

⁷ Podatke o *Kolomonovem žegnu* gl. Francè (2016).

njihovih nemških predlog: DB 1705 – Praga, Mainz; DB 1740 – Köln). Enako velja za kraje natisa, ki so, kot meni I. Grafenauer (1943: 260), bodisi resnični bodisi izmišljeni. Ugotavlja, da so te knjižice vsekakor v zvezi z romanji v Aachen in Köln am Rhein, ki so bila v letih 1517, 1524, 1531, 1545, 1552 ... 1748, 1755, vsako 7. leto do leta 1909. V Kölnu so romarji častili svetinje sv. treh kraljev (prim. Grafenauer 1943: 258–259):

Romarji s Slovaškega, Moravskega in Češkega so hodili v Köln preko Prage, da so ostali dalje na domačih tleh, nato pa ob reki Mainau navzdol do njihovega izliva v Ren pri Mainzu. Romarje s Slovenskega pa je vodila pot preko Bavarskega do zbirališča, ki je bilo tudi v Mainzu. (Prav tam: 260.)

I. Grafenauerju je z dosledno primerjavo vseh dotlej najdenih in ohranjenih rokopisov in natisov, z ugotavljanjem njihovih jezikovnih sprememb (pravopisnih in tiskovnih) in z analizo nemških predlog uspelo datirati posamezne slovenske tiske te ilegalne apokrifne literature, katerih natise v različicah so izzvala omenjena kulturnozgodovinska dogajanja. Tako je prišlo, kot sklepa I. Grafenauer, do prvega natisa *Duhoune branue* šele 1747. leta, po vsej verjetnosti v Reichardtovi tiskarni v Ljubljani, drugi tisk, ki se od prvotiska razlikuje po večjem številu tiskovnih napak in po formatu, je nastal leta 1810, po vsej verjetnosti v Egrovi tiskarni v Ljubljani. Do tretjega natisa je prišlo okoli leta 1820, verjetno v Kienreichovi tiskarni v Gradcu (prim. prav tam: 264).

Bukovniški tiski *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna* iz 18. stoletja, pa tudi rokopisno ohranjeni primerki apokrifnih molitev in molitvenih knjižic imajo mnogo skupnega. Pomembno kulturnozgodovinsko in povezovalno vlogo med osrednjeslovenskim in koroškoslovenskim bukovniškim jezikovnim ustvarjanjem nedvomno igra *Sadnikerjev rokopis*,⁸ imenovan tudi kot *Protestantsko-koroški rokopis* iz okolice Zagorič (Agoritschach). Nastal je med letoma 1740 in 1760 in je bil najden na nekem podstrešju na Djekšah (Diex). Josip Nikolaj Sadniker (1863–1952) iz Kamnika ga je kupil v celovškem antikvariatu Hans Hanger, nato pa ga je dal Franu Ramovšu v znanstveno obravnavo.⁹ *Sadnikerjev rokopis*, ki ga je v odlomkih objavil Ramovš (1920), kaže jezikovne prvine, ki jih najdemo v natisnjeni *Duhouni branui*. F. Ramovš je znanstveno dokazal, da so se že sredi 18. stol. na Koroškem prepisovali in širili posamezni spiski, enaki in podobni molitvicam in žegnem v *Duhouni branui* in *Kolomonovem žegnu* (prim. Grafenauer 1943: 65). O tem jezikovno- in kulturnozgodovinsko pomembnem izročilu obširno razpravlja Grafenauer (1943: 112–125). Navaja besedilne odlomke iz *Sadnikerjevega rokopisa* in *Duhoune branue* z ustreznimi mesti v slovenskih in nemških različicah, npr. *Evangeli S. Johannes na 1. Postavi iz Schönlebna, Shegen na vodi inu na susham* idr. Primerjava odlomkov jasno potrjuje tesno povezanost pisne tradicije z bukovniškim

⁸ Gl. Maurer-Lausegger (2016č) in Slovensko slovstvo v neznanih rokopisih med reformacijo in romantiko: informacijsko-tehnološko podprte analize in znanstvene objave. Splet, gl. literatura. (Dostop: oktober 2016.)

⁹ Rokopis je v Zbirki dr. N. Sadnikerja v Kamniku (prim. Maurer-Lausegger 2016č: 1149–1150).

jezikovnim ustvarjanjem. Podobno ugotavlja tudi H. Paulitsch (1992), ki v svojem delu ob konkretnih primerih primerjalno razpravlja o jezikovnih značilnostih izbranih koroških bukovniških besedil.

Med ljudstvom so krožile rokopisne različice praznoverskih molitvic ali knjižic. H. Paulitsch (1992: 60) piše, da vsebuje *Sadnikerjev rokopis* apokrifno molitev, ki jo najdemo že v *Kolomonovem žegnu*. Besedili sta vsebinsko sorodni, vendar se razlikujeta po ubesedovalni in jezikovni podobi. Nadalje meni (prav tam: 67), da naj bi bili posamezni odlomki iz *Duhoune branue* v jezikovnih različicah med ljudstvom razširjene že dalje časa pred natisom. Besedilna odlomka *Duhovna vahta* in *Ti fveti jedem NEBESHKI RIGELNI*, ki se pojavljata v *Duhouni branui*, jasno kažeta, da besedili nista iz iste roke oz. iz iste jezikovne tradicije. *Duhovna vahta* izpričuje rožansko, *Nebeški rigelni* pa so oprti na slovenski protestantski jezik (prim. Paulitsch 1992: 67–68).

Na tem mestu naj izpostavimo kot zanimiv primer še koroško *Duhouno branuo* (natisnjeno leta 1810) in nekaj njenih rokopisnih različic. V natisnjeni knjižici so prisotne prvine osrednjeslovenske pisne prakse po vzoru *Evangelijev inu listov* (Schönlebnove izdaje) in narečni pojavi zahodnorožanskega in vzhodnozilskega narečja iz okolice Podkloštra (Arnoldstein) pri Beljaku. Poleg natisnjene *Duhoune branue* se je na Koroškem ohranilo nekaj rokopisnih različic različnega obsega in različnega časa nastanka, prav tako v regionalno-koroško obarvanem jeziku. Podobno velja za *Leški rokopis* iz Leš pri Prevaljah, datiran v sredini 18. stoletja, iz katerega je J. Kotnik (1929) objavil tri odlomke. V tem besedilu se poleg rožansko-ziljskih narečnih prvin zrcalijo še nekatere značilnosti mežiškega narečja.¹⁰ Poleg teh besedil so se ohranile še druge rokopisne različice, med njimi v izvirnem, že omenjenem rokopisu *Molitoune bvkvize sasakidanje potriebe od Andreja Drabosnjaka*, ki med drugim vsebuje *Duhovno vahto*, ki je del molitvenika v sešitku treh Drabosnjakovih molitvenih bukvic. Osnova računalniške raziskave, ki je bila izvedena v letih 1991 in 1992, sta bili dve različici koroške *Duhovne brambe* – dve jezikovno nehomogeni slovenski besedili, v katerih se pojavljajo prvine predstandardne slovenščine in značilnosti rožanskega narečja (prim. Mauer-Lausegger 1992 in 2007):

- a) ponatis koroške *Duhoune branue* iz leta 1810, ki pa nosi letnico 1740, z naslovom:

Duhouna Branua, prad duhounah - inu shuotnah Nauarnofstah sakobart per fabe nofsiti. U' katirei fo mozhni Shegni inu Shebranje, katiri fo od fama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu S. S. Ozhetou ftorjeni, inu od Papa/ha Urbana VIII. unkadani, skus S. Kolmana poterdnjeni bli. K' troshtenji u'lah teh, kiri na vodi, inu na semli raishajo, da bojo fkus to muzh te Branue prad u'funi navarnofstami obuaruani. Is nemshkiga u to suovenfko Spraho fprabernjana, inu udrukan' u' Köln u' tam lete 1740.

¹⁰ Gl. Grafenauer 1943: 267; več o rokopisu prim. Maurer-Lausegger 2016c.

- b) naslov rokopisne različice, ki jo je priredil in zapisal Andrej Schuster Drabosnjak (verjetno iz drugega desetletja 19. stoletja), pa se glasi takole: *Duhouna Vahta te Dushe inu Telesa. je doro persabe nositi tukei notre so mozni Szegni inu Molitve kateri so od sama boga osnanjani inu od tezierkle inu od S.S: Ozhjakov storjani inu od Papesha Urbana VIII. Vendei dani noi skves Kolemona Poterjani bli. Hpomvezhi vsah tiſtah kateri posviete raishajo de bojo skves teſto mvezh pred vsjem hudjem unavarnofſtah obarvani. Tu je udrukano v Keleranje vtam lete 1740.*

Drabosnjakova rokopisna različica z naslovom *Duhovna vahta* se vsebinsko pokriva z odlomki v prvem delu leta 1810 natisnjene knjižice *Duhoune branue*. Besedili sta tematsko raznoliki: pravzaprav sta nekakšni zbirki, ki imata za predloge različna nemška in slovenska besedila 17. in prve polovice 18. stoletja. Knjižica je bila namenjena potnikom in romarjem in naj bi jih varovala pred nadlogami in nesrečami (prim. Kidrič 1929/38: 682). V njej se družita praznoverje in pragmatično krščanstvo, saj se drug ob drugem pojavljajo na eni strani žegni zoper coprnije, na drugi strani pa Kristusove besede ob umiranju na križu. Besediloma je skupno naslednje: sestavlja ju vrsta tematsko prekrivajočih se odlomkov z lastnimi naslovi. Gre za evangelijsko besedilo *Evangelij svetega Janeza na I. postavi*, žegne in molitvene obrazce, večinoma opremljene s krajšo ali daljšo pripombo o njihovem viru (ki ni zanesljiv) ali namenu. Razlika med besediloma pa je v tem, da je natisnjeno besedilo *Duhoune branue* obsežnejše. Nekatere vsebine so izražene bolj obširno. Odlomka iz *Duhoune branue* na straneh 55–64 z naslovoma *Spet An liep inu tude probieran sveti Shegen, na vodi inu na susham* s krajšo razlago in ponovno natisnjenim *Evangelijem sv. Johanasa na I. postavi na I. versi* sta v Drabosnjakovi različici sploh izpuščena. V Drabosnjakovem besedilu je malo odlomkov, ki bi po dolžini presegli ustrezne dele v *Duhouni branui*. Primerljivih se zdi približno 90 odstotkov celotnega gradiva.

V *Duhouni branui* 1810 gre za tipičen bukovniško neurejen jezikovni sistem z mešanjem refleksov osrednjeslovenske pisne tradicije in koroške narečne podlage. Kaže se neozaveščenost pisne norme, vplivanje nemške, deloma tudi latinske pisne tradicije. Na osnovi številnih primerov lahko ugotavljamo, da se oblike s prvinami rožanskega narečja pojavljajo bolj pogosto kot oblike, zveste slovenski pisni tradiciji. Knjižna obarvanost jezika je najmočnejše prisotna v *Evangeliju sv. Janeza na I. postavi* (ki je natisnjen kar dvakrat, enkrat v gotici, enkrat v latinici), medtem ko je v ostalem besedilu zaslediti bistveno več narečnih pojavov, značilnih za rožansko-ziljsko stično območje.

Z računalniško pomočjo je bilo ugotovljeno, da je Drabosnjak v svoji rokopisni *Duhovni vahti* sledil ustaljeni bukovniški praksi in na osnovi starejših predlog sestavil svojo, bralcem in uporabnikom namenjeno različico. Že prva bežna raziskava je privedla do zanimivih rezultatov, ki nadgrajujejo doslejšnje Grafenauerjeve znanstvene ugotovitve v zvezi s koroško *Duhovno brambo* in *Kolomonovim žegnom* ter drugimi bukovniškimi rokopisi (prim. Maurer-Lausegger 2007).

Besedili jezikovno ne izkazujejo enotnosti in ju je treba uvrstiti v tradicijo prepisovanja v različnih časih nastalih obrazcev. Po eni strani pričata o kontinuirani povezanosti s slovensko protestantiko (nekateri skladenjski pojavi, leksika itd.), na katero se katoliška tradicija navezuje z *Evangeliji inu listuvi*, po drugi strani pa se v njiju zrcalijo vplivi koroško-gorenjskih gospodarskih in kulturnih stikov, ki so privedli do mešanja koroško-gorenjskih jezikovnih značilnosti. Jezikovni različici ponazarjata, da je bukovniški jezik *koine*, ki ga vsak zapisovalec prilagaja individualnim jezikovnim potrebam in okusu.

9 Sklep

Bukovništvo je zanimiv literarno-sociološki pojav slovenske jezikovne in kulturne zgodovine, ki je bil nekdaj razširjen predvsem na Koroškem in na koroško-gorenjsko-štajerskih stičnih območjih. Z razširjanjem ljudskih bukovniških besedil, ki se v zgodnjem času močno opirajo na slovensko protestantsko pisno tradicijo in se postopoma približujejo knjižni slovenščini, se je ohranil stik s slovenskim pisnim jezikom, ki je prispeval k hitrejšemu razvoju skupnega slovenskega knjižnega jezika. Kljub številnim znanstvenim ugotovitvam ostajajo odprta še številna vprašanja kot izziv za nadaljnje raziskovalno delo.

Viri

[Duhovna bramba, 1810]: *Duhouna Branua, prad duhounah - inu shuotnah Nauarnoſtah sakobart per ſabe noſiti. U' katirei ſo mozhni Shegni inu Shebranje, katiri ſo od ſama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu S. S. Ozhetou ſtorjeni, inu od Papa/ha Urbana VIII. unkadani, skus S. Kolmana poterdnjeni bli. K' troshenji uſah teh, kiri na vodi, inu na semli raishajo, da bojo ſkus to muzh te Branue prad uſuni navarnoſtami obuaruani. Is nemshkiga u to suovenſko Spraho ſprabernjana, inu udrukan' u' Köln u' tam lete 1740.*

Kotnik, France, 1907: *Andreas Schuster-Drabosnjak. Sein Leben und Wirken.* Dissertation, eingereicht an der Philosophischen Fakultät der Universität Graz.

Orožen, Martina, Zorko, Zinka, in Tokarz, Emil (ur.), 2005: *Tinjska rokopisna pesmarica.* Maribor: Slavistično društvo (Zora 40).

Prunč, Erich, in Ogrin, Matija (ur.), 2016: *Kapelski pasijon.* Editio princeps. Znanstvenokritična izdaja. Dela starejšega slovenskega slovstva 1. Ljubljana, Celje: ZRC SAZU, Celjska Mohorjeva družba.

Rokopisno gradivo in dragoceni stari tiski. <<http://www.rav.sik.si/sl/e-knjiznica/rokopisno-gradivo-in-stari-tiski>>. (Dostop: oktober 2016.)

Ruhdorfer, Luise Maria, 2007: *Das Passionsspiel »Terplenje in smrt Jezusa Kristusa«, St. Stefan bei Finkenstein, 1931.* Klagenfurt/Celovec, Laibach/Ljubljana, Wien/Dunaj: Mohorjeva.

Ruhdorfer, Luise Maria, 2011: *Verurteilt zum Tod am Kreuz. Kärntner Christi-Leiden-Spiele.* Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Kärntner Landesarchivs.

[Schuster Drabosnjak, Andrej, rkp.; HML]: *Duhouna Vahta te Dushe inu Telesa. je doru persabe nositi tukei notre so mozni Szegni inu Molitve kateri so od sama boga osnanjani inu od tezierkle inu od S.S: Ozhjakov storjani inu od Papesha Urbana VIII. Vendei dani noi skves Kolemona Poterjani bli. Hpomvezhi vsah tištah kateri posviete raishajo de bojo skves telto mvezh pred vsjem hudjem unavarnostah obarvani. Tu je udrukano v Keleranje vtam lete 1740 [rokopisni vir]. [Opomba: Del iz Drabosnjakove rokopisne knjižice z naslovom *Molitoune bvkvize sasakidanje potriebe od Andreja Drabosnjaka*. H. M. L].*

Slovensko slovstvo v neznanih rokopisih med reformacijo in romantiko: informacijsko-tehnološko podprte analize in znanstvene objave. <<http://isllv.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/slovensko-slovstvo-v-neznanih-rokopisih-med-reformacijo-in-romantiko#v>>. (Dostop: oktober 2016.)

Triebnig, Simon, in Svetina, Peter (ur.), 2012: *Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825: komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec: Mohorjeva.

Vačun Kolar, Marija Irma, 2009: *Črnjanski rokopis. Monografija*. Slovenj Gradec: Cerdonis.

Literatura

Brockhaus 2006: Apokryphen. *Brockhaus Enzyklopädie in 30 Bänden*. 21., völlig neu bearbeitete Auflage. Band 2, Anau-Ausv. Leipzig, Mannheim: F. A. Brockhaus. 213.

Domej, Teodor, 2001: Drabosnjak, ustvarjalec v prelomnem obdobju. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*. 98–100.

Francè, Maja, 2016: *Kolomonov žegen [Colomanisegen]*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan (ur.) 2016: Band 2. 658–659.

Grafenauer, Bogo, 1945: Narodno vprašanje na Koroškem. Grafenauer, Bogo (ur.): *Koroški Slovenci v zgodovini (1945)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS. 35–47.

Grafenauer, Ivan, 1907: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. *O »Duhovni brambi« in nje postanku*. ČZN 4. 1–70.

Grafenauer, Ivan, 1943: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen« (*Nove najdbe in izsledki*). Ljubljana: [Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti].

Grafenauer, Ivan, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.

Grafenauer, Ivan, 1980: *Literarno-zgodovinski spisi*. [Izbral in ured. Jože Pogačnik]. Ljubljana: Slovenska Matica.

Jukič, Margareta (ur.), 2014: *Blaž Mavrel, koroški bukóvnik sredi gozdnih samot*. Prevalje, Strojna, Ravne na Koroškem: Občina Prevalje.

Kidrič, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Koruza, Jože, 1991: *Starejša slovenska koroška dramatika*. Slovstvene študije. Izbral in za tisk priredil Jože Pogačnik. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 181–193.

- Kotnik, France, 1952: Naši bukovníki, ljudski pesniki in pevci. *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana. 86–102.
- Kotnik, Janko, 1929 [?]: *Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja*. Maribor. [Ponatis iz ČZN 1929].
- Kotnik Verčko, Majda, 2016: *Antikrist*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 98–99.
- Lausegger, Herta, 1985: *Švile Prerokile: koroška različica Sibilinih prerokb*. [ured., izd. in spremno besedo napisala Herta Lausegger]. V Celovcu: Mohorjeva družba.
- Lausegger, Herta, 1988a: Koroško bukovništvo v povezavi s folkloristiko. Gadányi, Károly (ur.): *III. Nemzetközi szlavisztikai napok*. Szombathely. 179–191.
- Lausegger, Herta, 1988b: Sprachliche Charakteristika des volkstümlichen »Gierten Shpils« von Andreas Schuster Drabosnjak. *Wiener Slawistischer Almanach (WSA)* 22. 273–294.
- Lausegger, Herta, 1990a: Koroško bukovništvo in Drabosnjakov Marijin Pasijon. Lausegger, Herta (ur.): *Andrej Šuster Drabosnjak. Zbrana bukovniška besedila I. Marijin Pasijon 1811. (Faksimile po izvodu dv. sv. dr. Pavleta Zablatnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila)*. Celovec: Mohorjeva založba. VII–XXI.
- Maurer-Lausegger, Herta, 1990b: Drabosnjakov Marijin pasijon v luči pisne navade časa. *Mladje* 70. 71–83.
- Maurer-Lausegger, Herta, 1992: Drabosnjakovi igri: Pastirska igra in Izgubljeni sin. Maurer-Lausegger, Herta (ur.): *Andrej Šuster Drabosnjak. Zbrana bukovniška besedila II. Pastirska igra in Izgubljeni sin. Po izvornih rokopisih s prečrkovano priredbo istih besedil*. Celovec: Mohorjeva založba. V–XVII.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2004: Jezik in avtorstvo Drabosnjakovih bukovniških besedil. *Koroški etnološki zapisi* 4. 166–185.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2007: Sprachliche Charakteristika apokrypher Texte des 18. und 19. Jahrhunderts (Slowenisch, Deutsch). Balaskó, Maria; Szatmári, Petra (ur.): *Sprach- und Literaturwissenschaftliche Brückenschläge. Vorträge der 13. Jahrestagung der GESUS in Szombathely, 12. – 14. Mai 2004*. München: Lincom Europa. 241–252.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016a: *Bukovništvo*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 191–195.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016b: *Duhovna bramba*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 278–279.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016c: *Leški rokopis*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 2. 804–806.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016č: *Sadnikerjev rokopis*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 3. 1149–1150.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016d: *Schuster, Andrej, vulgo Drabosnjak*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 3. 1203–1209.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016e: *Sibyllen (Sibyllae), Šembilje, Sibile*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 3: 1223–1224.
- Oblak, Vatroslav, 1893: Bibliographische Seltenheiten und ältere Texte bei den slovenischen Protestanten Kärntens. *Archiv f. Slav. Phil.* XV. 459–468.

Ogrin, Matija, 2011a: Dober Legent teh Suetnikov, Koroški rokopis iz 18. stoletja. *Primerjalna književnost* 34/3. 65–79.

Ogrin, Matija, 2011b: Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja. *Slavistična revija* 59/4. [385]–399.

Orožen, Martina, 2010: *Jezikovne značilnosti molitvenih obrazcev v Kalobskem rokopisu. Od sistema k besedilu*. Maribor [idr.]: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora 74).

Paulitsch, Herbert, 1992: *Das Phänomen »bukovništvo« in der Kärntner-slowenischen Kultur- und Literaturgeschichte*. Klagenfurt: Hermagoras/Mohorjeva.

Pogačnik, Jože, 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Prunč, Erich, 1973: Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem. *SSJLK IX, 2.–14. julij 1973. Predavanja*. Ljubljana. 59–69.

Prunč, Erich, 2016: *Eisenkappler Passionsspiel*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 307–309.

Ramovš, Fran, 1920: Zanimiv koroškoslovenski rokopis. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (ČJKZ) 2. 282–295.

Schnabl, Bojan-Ilija, 2016: *Das Bukovništvo*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 19–20.

SSKJ – Žegen. <<http://bos.zrc-sazu.si>>. (Dostop: oktober 2016.)

Sturm-Schnabl, Katja, in Schnabl, Bojan-Ilija (ur.), 2016: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Band 1: A–I; Band 2: J–PI; Band 3: PO–Z. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

Zablatnik, Pavle, 1985a: Bukovniki – Volkspoeten. Vospernik, Reginald idr. (ur.): *Das slowenische Wort in Kärnten. Schrifttum und Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart = Slovenska beseda na Koroškem. Pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Wien: Österreichischer Bundesverlag. 90–97.

Zablatnik, Pavle, 1985b: Drabosnjakova Komedija od zgublenija sina. *SR 33/2*, Ljubljana. 259–270.

Zablatnik, Pavle, 1984: Koroški slovenski bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak (1768–1825). *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih. Wiener Slawistischer Almanach (WSA), Sonderband 13*. 229–249.